

Annona Nova VI.

A Kerényi Károly Szakkollégium évkönyve

Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar
Kerényi Károly Szakkollégium
Pécs, 2014

Szakmai lektorok:

Bagi Zsolt
Balázs Péter
Bene Adrián
Fancsaly Éva
Halmai Tamás
Kiss Gábor Zoltán
Koncz István
Kucserka Zsófia
Orbán Jolán
Pete Krisztián
Szabó Veronika
Szászvári Karina
Takáts József

A kiadvány a *Nemzeti Tehetség Program* támogatásával jelent meg
NTP SZKOLL – 130039

Felelős kiadó:
Bagi Zsolt

Szerkesztők:
Főfai Rita, Németh Dániel, Schelhammer Zsófi,
Varga Réka, Vilmos Eszter, Vörös Eszter

Borítóterv:
Zsupos Norbert

Tördelés:
Kiss Tibor Noé

ISSN: 2061-4926

© A szerzők, 2014
© A szerkesztők, 2014

Minden jog fenntartva.

Tartalomjegyzék

Égő Áron, Mátyási Róbert: Négykezes előszó	7
Soós Kinga: Az elfogulatlan szemlélő – Töredékek Adam Smith morálfilozófiájából	11
Tuboly Ádám: A logikai szintaxistól a szemantikáig – Carnap színeváltozása?	23
Szabó János: Szerepjátékos csoportokkal való elégedettség vizsgálata fontos csoportalakító változók tükrében	37
Szanyi-Nagy Judit: A digitális tábla és a Z generáció	51
Kiss Georgina: Babits a cybertérben – Hogyan segíthetjük elő az értelmező olvasást konstruktív pedagógiai eszközökkel?	65
Szakál Kata: A selyem útja – Alessandro Baricco <i>Selyem</i> című regényéről	75
Szávold Brigitta: Herczeg Ferenc „tündöklése és bukása” – Az író megítélésének változása kortársai szemszögéből	85
Varga Réka: Két szombatos kódex – A Mátéfi János-kódex és a Szombatosok régi könyvének összefüggései	95
Ferenczy Nikolett: A film balítélete – A <i>Büszkeség és balítélet</i> megfilmesíthetőségének kérdése	107
Csöngé Tamás: Valótlan képek láttatása – Karakternarráció és nem antropomorf narráció összjátéka a filmben	121
Nagy Zsófia: Szóvá formált kép / képpé festett szó – A Kalligramszerűség vizsgálata René Magritte festészetében	133
Németh Dániel: Az igekötős igék helyesírása és helye a nyelvtanokban – Rövid történeti áttekintés	147
A Kerényi Károly Szakollégium tagjai és mentorai a 2012/2013-as, illetve a 2013/2014-es tanévben	161

Németh Dániel vagyok, 2012 szeptembere óta tagja a Kerényi Károly Szakkollégiumnak. Jelenleg a magyar nyelv és irodalom MA szakon elsőéves, nyelv, kultúra, társadalom szakirányos hallgató vagyok. Szintén ettől az évtől a Nyelvtudományi Tanszék Finnugor és Magyar Nyelvtörténeti Szeminárium demonstrátoraként végzem kutatásom, mely a magyar nyelv XV-XVIII. századi állapota, így e kor nyelvemlékei, ezek közül is Vásárhelyi András Máriához szóló éneke, a nyelvtörténethez kapcsolódóan a magyar helyesírás kialakulásának története.

NÉMETH DÁNIEL

Az igekötős igék helyesírása és helye a nyelvtanokban – rövid történeti áttekintés

Bevezetés

Tanulmányomban az igekötők történeti változásait mutatom be; azt vizsgálom, milyen folyamatokon keresztül jött létre az igekötős igékre vonatkozó mai helyesírási norma. Mindezekhez fontos adatokat szolgáltat, hogy különböző nyelvtanok miként sorolják rendszerbe az igekötőket, tehát röviden érinteni kell az igekötők kialakulását és szófaji meghatározását a mai nyelvallapotig. Az igekötők nem mutatnak egységes képet: alaktani eltéréseik hatásával vannak a nyelvtani, így a helyesírási kérdésekre. A tanulmány szűkös keretei miatt azon nyelvtanírók művét választottam ki, akik a korábbi paradigmák ellenében írtak olyan újszerű elgondolásokat, amelyek az igekötők helyesírására is hatással voltak. E vizsgálódás során érintjük majd az igekötőnek nevezett nyelvtani kategóriába tartozó elemek változását, illetve az igekötő és igekötőszerű elemek funkcióinak alakulását is – e tényezők ugyanis a szokás mellett befolyásolhatják az írást.

Az igekötő meghatározása

Jakab István a következőképpen határozza meg az igekötőt: „Igekötőnek tekinthető az a lativus árnyalatú határozószerű elem, amely a konkrét és átvitt igei jelentésben egyaránt járulhat nagyobb mennyiségű igei lexémához. Ez az igei lexéma lehet elemi, de lehet képzett is, sőt, az igekötős alakulat is eleméül szolgálhat bármiféle további szóalkotásmóddal létrehozott újabb lexémának, és a nyelvhasználatban is gyakrabban előfordul.”¹

A magyar nyelv történetében ezt találjuk az igekötőről: „Az igekötők főképp lexikai-szemantikai szerepű nyelvelemek; az igék jelentését módosítják. Eredetükre nézve határozószerűk, melyek a hozzájuk kapcsolódó igével többé-kevésbé szoros összetételt alkotnak.”² „az igekötők [...] átmeneti helyet foglalnak el toldalék és önálló szó között”.³ Alárendelő határozós szóösszetételként említik a nyelvtanok az összes igekötős igét.⁴

Az igekötők eredete

Az igekötő mint nyelvtani elem nem ősi uráli vagy finnugor örökség, hanem a magyar nyelv önálló életében jött létre. Az obi-ugor nyelvekben is gazdag igekötőrendszer alakult ki, tehát azt feltételezhetjük, hogy az ugor alapnyelv szerkezetileg rendelkezett olyan lehetőségekkel, amelyek elősegítették az igekötők kialakulását.⁵

A legelső igekötőink a *meg, el, be, ki, fel, le* partikulák. A magyar nyelv régebbi állapotában *meg~mige, mege; el~ele; ki~kywe; be~bely, bel; fel~fele, le~lewe* alakban is éltek.⁶ D. Máta Mária is rámutat arra, hogy a *kywe, lewe* alakok csak későn fordulnak elő kódexeinkben, ezek is a fentebb látható hosszabb alakok hatására alakultak ki pótlólagosan, ugyanis a hosszú alak határozószerű jellegű.⁷ A szövegi

1 JAKAB István: *A magyar igekötők állományi vizsgálata*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1976, 100.

2 BÁRCZI Géza–BENKŐ Loránd–BERRÁR Jolán: *A magyar nyelv története*, Tankönyvkiadó, Budapest, 1980, 397.

3 BÁRCZI–BENKŐ–BERRÁR: *A magyar nyelv története*, i.m., 213.

4 BÁRCZI–BENKŐ–BERRÁR: *A magyar nyelv története*, i.m., 336.

5 D. MÁTAI Mária: *Igekötő rendszerünk történetéből*, Magyar Nyelv, 1989/1, 12.

6 J. SOLTÉSZ Katalin: *Az ősi magyar igekötők*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1959, 17–28.

7 D. MÁTAI: *Igekötő rendszerünk történetéből*, i.m. 14.

e jel eredetileg helyhatározói lativus ragnak felel meg, az obi-ugor nyelvek igekötőin hasonló toldalék található. A szóvégi magánhangzó valószínűleg hosszú volt, majd lerövidült, határozószók esetén ez a paradigmatiszta rövidülés meg is maradt (*messze, haza*). Az igekötők esetén azonban a rövidülés után le is koptak – a rövid középső és alacsony nyelvállású hangok már a török érintkezés korára, a magas nyelvállásúak a XIII. századra. Ebből látszik, hogy hangváltozással nem magyarázható a lekopás, különben már érvényesülnie kellett volna az első nyelvemlékeink korára.⁸

Ennek magyarázatára két elmélet született. A Horger-féle kétnyíltszótagos tendencia: a *belé, belí* lerövidült *bele, belí* alakra, a szóvégi magánhangzó pedig az ige előtti helyzet miatt kiesett (nyílt szótag lett), majd ez a csonkult alak hatott a szóvégi helyzetre. Az egyik magyarázat az volna, hogy az ige mögötti enklitikus helyzet elvesztésre, az ige előtti proklitikus pozíció megtartásra készítette az igekötőt utolsó hangját tekintve. Ennek mond ellent Soltész megfigyelése: „a Jordánszky-kódexben pl. 169-szer fordul elő a *kimegy* ige; ebből 96 a *kimené ~ mené kive* [...]; de [...] *kive mené ~ mené ki* is tekintélyes számú, 73 előfordulással van képviselve”.⁹ Azért is érdekes a kérdés, mert a magyar névszói szerkezetre a balra bővítés jellemző, az igei szerkezetek is a balra bővítést preferálják, ugyanakkor a névutós szerkezetek egyértelműen jobb oldali bővítések, ilyenek lehetnének a hátul hagyott igekötők is. A névutók igekötővé válását az is cáfolja, hogy nincs ilyen irányú szófajváltási példa a viszonyzókon belül. A legjobb azt feltételezni, hogy a névutó a főnévvel olyan szerepet tölt be, mint a határozószó az igével.¹⁰ A nyelvtörténeti és nyelvjárási elemzés azt mutatja, hogy az igekötő még nem semleges mondatátípus esetén

8 A később keletkező igekötőkre nem jellemző, hogy toldalékjukat elvesztették volna, ezért náluk számolni kell még a határozószói/főnévi és igekötői kettős szófajúsággal is. D. MÁTAI Mária: *Igekötő rendszerünk történetéből*, Magyar Nyelv, 1989/2, 171.

9 J. SOLTÉSZ: *Az ősi magyar igekötők*, i.m., 19.

10 „A hegy alá megy féle szerkezetben az alá ragos főnévi helyhatározó lehetősége van: vagy »balra«, a főnévhez közeledik, és névutóvá válik, vagy szintaktikailag »jobbra« kötődik le, az ige bővítője lesz, s akkor határozóvá szilárdul: alá [lefelé] megy. [...] A névutói és igekötői állapot tehát nem előzmény-következmény viszonyban van egymással, hanem egy közös »ős«-ből származik mindkettő, s azon keresztül függenek össze.” D. MÁTAI Mária: *Magyar szófajváltástörténet*, Argumentum Kiadó, Budapest, 2011, 82.

is megelőzi az igét,¹¹ illetve szerepelhet önálló mondatalkotó szóként (elliptikus szerkezetben is).

Már az ómagyar korban a hat ősi igekötő mellett kialakult néhány új igekötő-előzmény, a középmagyar kor pedig jelentős változásokat hoz az igekötők kapcsán. Mivel az igekötő perfektiválja a cselekvést, feleslegessé vált a befejezett, folyamatos, beálló mozzanat kifejezésére szolgáló számos igeidő. Az igekötős igék múlt időben és minden módban megkönnyítették e tartalom kifejezését még a származékaikban is. Az igekötő mint nyelvtani kategória emellett más árnyalatok hozzáadásával más egyéb jelentéssel is módosíthatta az ige alapjelentését. Ez azt eredményezte, hogy a különféle összetett (és később néhány egyszerű) igei időjel használata visszaszorult, míg az igekötős alakulatok, és az igekötő(szerű)-elemek egyre szaporodtak, egyre többféle funkcióban jelentek meg. A *meg* igekötő gyakorisága a többi igekötő javára háttérbe szorult.¹² Ezeket a tendenciákat erősíti, és így kihat a helyesírásra a nyelvújítás korára jellemző nagyszámú német mintájú szóösszetétel, tükörszó,¹³ melyek leggyakrabban igekötős igék vagy ezekből képzett határozósók voltak. Fontos megemlíteni Faludi Ferenc nevét, akinek számos új szóalkotása „igekötős összetétel” volt, az ige eredeti jelentéséhez átvitt értelmet kapcsolt az igekötő használatával.¹⁴

Az igekötő funkciói

Az igekötők gyakran analogikusan hatnak egymás alakjára, ugyanez mondható el arról is, ahogy funkcionálisan módosítják egymást. Ezek a funkciók egyes igekötők történetében nem azonos időben és mértékben jelennek meg. Öt funkció különíthető el:

1. az igekötő a cselekvés irányát jelöli;
2. az igekötő az igei aspektust fejezi ki;

11 J. SOLTÉSZ: *Az ősi magyar igekötők*, i.m., 201.

12 BÁRCZI–BENKŐ–BERRÁR: *A magyar nyelv története*, i.m., 1980, 538.

13 „Tükörszavaknak nevezzük az olyan szókölcsönzéseket, amikor az átvevő nyelv nem az idegen nyelvi hangalakban veszi át a szót, hanem az átadó nyelvi tartalmat saját nyelvi elemeivel tükrözteti vissza, mintegy szóról szóra lefordítja.” BÁRCZI–BENKŐ–BERRÁR: *A magyar nyelv története*, i.m., 305–306.

14 TOLNAI Vilmos: *A nyelvújítás*, Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1929, 40.

3. az igekötő módosítja az ige jelentését;
4. az igekötő megváltoztatja az ige szintaktikai szerepét;
5. az igekötő az igeképzés eszköze.

Nem egyértelmű, hogy a korai nyelvtanokban említett funkciók teljesen megfelelnek-e ezeknek. A XVIII. századig bevett felfogás volt, hogy az igekötő funkcionálisan a jövő idő jele, valamelyest rokoníthatjuk az aspektus kifejezésével (folyamatos–befejezett), ugyanakkor nem teljesen fedi egymást a két szemlélet. A szintaktikai szerep megváltozása alatt valószínűleg a tárgyatlan ige tárgyassá tételel kell értenünk, ez a funkció az ige jelentésmódosító szerepének velejárója, tehát az igeképzés természetes következménye.

Ezekhez a funkciókhoz adjuk még hozzá az igekötő stilisztikai funkcióját, melyre számos példa adódik az igekötő ismétlésétől a páros igekötők használatáig, akár az ige teljes elhagyását is idevehetjük, mikor csak az igekötő jelöli a cselekvést (például szereplő távozásakor a szerzői utasítás „el” szavában). A funkciók között nem lehet egyértelműen meghúzni a határokat, egyes funkciók felismerése kihatott a helyesírásra is.

Az igekötők a korai nyelvtanokban

Az igekötő szófaja, funkciói és elemei kapcsán megjelenő grammatikai vélemények történeti szempontok szerint négy korszak elkülönítését teszik lehetővé:

1. 1539–1794, latin nyelvtani, prepozíciós szemlélet hatásának korszaka,
2. 1790–1816, funkcionális elhelyezés, a magyar igekötő-szemlélet keresése,
3. 1816–1925, a határozószók egy különleges válfaja, a magyar igekötő-szemlélet érvényesülése,
4. 1925–, az igekötő önálló szófajjá minősül.¹⁵

1. korszak

Sylvester János a latin *prepozíció* elnevezéssel megegyező jelentés-

¹⁵ A későbbi rendszerezést is elsősorban e mű alapján végeztem: JAKAB István: *Magyar igekötő szófajtani útja*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1982, 9–10.

ben használja az igekötőre az „elölvető” szót.¹⁶ Az egybeírás-különírás kérdésében nem egységes a felfogása: szerinte nem különülnek el sem írásban, sem beszédben az igétől, ezért többnyire különírja őket. Szenczi Molnár Albert a hat ősi igekötőt („relique”-ék) az „elválhatatlan” csoportba sorolja, ezek összetételeken kívül önállóan nem fordulnak elő. Észreveszi, hogy a latin prepozíciók magyar megfelelői hátrakerülnek, de nem tudja elkülöníteni a névutókat, igekötőket, ragokat, ezeket következtetlően négy csoportba osztja aszerint, hogy milyen módon kapcsolódnak névszóhoz vagy igéhez.¹⁷ Elsőként állapítja meg, hogy az egyszerű semleges igék összetételben (igekötővel) cselekvők lesznek, azaz a tárgyatlank tárggyassá válnak: *meg’zálllya* a várat.¹⁸

Geleji Katona István (1645) műveiben az összetett szavakhoz hasonlóan az igekötőt az igével kötőjellel kapcsolja össze, egyedül közbeékelés esetén írja külön.¹⁹ Misztótfalusi Kis Miklós (1684) az ige előtt állva egybe, az ige után kötőjellel kapcsolja az igekötőt az igéhez– ezt nagyrészt be is tartja, de a szóösszetételeket egybe írja.²⁰ Megemlíti, hogy az igekötős igéket a szokás ellenére nem kötőjellel írjuk, már csak azért sem, mert a német és magyar Bibliafordításban sincs kötőjeles alak.²¹

A korszak egyik legalaposabb munkája Pereszlényi Pál nevéhez köthető (1682), aki a kapcsolást, funkciót, osztályba sorolást is részletesen tárgyalja. Az igék kapcsán ír az igekötőkről, a módokat, időket, számokat és személyeket kifejező eszközöket affixumoknak nevezi. Megemlíti, hogy vannak affixumok, amelyek néha részben

16 SYLVESTER Ioannes: *Grammatica Hungarolatina*, kiad. BARTÓK István, Argumentum, Akadémiai, Budapest, 2006, 117.

17 SZATHMÁRI István: *Régi nyelvtanaink és egységesülő irodalmi nyelvünk*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1968, 192.

18 SZENCZI MOLNÁR Albert: *Grammatica Vngarica = Corpus Grammaticorum Linguae Hungaricae Veterum. A régi magyar nyelvészek Erdősitől Tsétsiig*, szerk. TOLDY Ferenc, Magyar Tudományos Akadémia, Pest, 1866, 244–245. Példák: *vidd el, meg-adom, meg kell jönni*.

19 GELEJI KATONA István: *Magyar grammatikatska = Corpus Grammaticorum Linguae Hungaricae Veterum. A régi magyar nyelvészek Erdősitől Tsétsiig*, szerk.: TOLDY Ferenc, Magyar Tudományos Akadémia, Pest, 1866. Példák: *meg-adom, adjátok-meg, meg kell néki tselekedni*, 303., 308., 312.

20 SZATHMÁRI: *Régi nyelvtanaink és egységesülő irodalmi nyelvünk*, i. m., 247., 259., 370., 375.

21 TÓTFALUSI KIS Miklós: *Számvetés a helyesírásról*, kiad. C. VLADÁR Zsuzsa, ELTE Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet, Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest, 2011, 70–71.

egybekapcsolva az ige elé kerülnek, részben külön állnak, ezeket „praefixumok”-nak nevezi (*hozzá, kívül, belül, hátul, körül, meg*). A *bé, ki, el, le, fel* elemeket különveszi, és az igékkel elől egybekapcsolt kategóriaként kezeli. Funkcióként említi, hogy jelentésüket egyesítik az ige jelentésével (irányjelölő funkció): *hozzá megyek, ki-megyek*. Ha a *meg* az ige mögé kerül, akkor kötőjellel kapcsolja az igéhez, és megállapítja, hogy kijelentő módban az ige elé helyezve a jövő időt jelöli (*megc'elekszem*), de múlt időben is ezt a jelölést használja (*megc'elekedtem*). Felszólító mód jövő idejében az ige után helyezendő az igekötő (*c'elekedd-meg*), a többi összekapcsolt prefixum esetén is kötőjelet használ (*menny-el*). Mikor a mondattani részhez jut, a következőképp csoportosítja az igékhez járuló elemeket: az első csoport külön nem, csak összetételben állhat igével (*el, fel, bé, ki, meg*), míg a másik csoport a határozószókhöz hasonló, és inkább különállnak az igétől.²²

Bár az állományt tekintve mutatkoznak különbségek a nyelv-taníróknál, általánosságban elmondható, hogy két csoportra osztott a korszakban az igekötőkről alkotott felfogás: az első csoport az alakilag redukálódott ősi igekötők és a személyragozhatatlan határozószók csoportja, melyekre az elválhatatlan jelzőt alkalmazták, azaz egybeírást javasoltak. A másik csoportba tartoztak azok az elemek, amelyek a határozószói jelleget erősebben magukon viselték – ezek tagjait inkább különírták.

2. korszak

Földi János (1790) az igekötőket *előzgető*, névutókat és határozói viszonyragokat *követgető* szók közé sorolja. Ezek a beszédrészek egyes szavak előtt vagy után állva pontosítják a jelentést és a viszonyokat megvilágosítják. Írásában leggyakrabban összeírja az igét és igekötőt, előfordul viszont ebben a pozícióban is a különírás, sőt nagyon ritkán még kötőjellel kapcsolja az igekötőt. A *meg* igekötőt a befejezettség, az *el* igekötőt a tartósság, teljesség jelének véli.²³ Elsőként sorolja fel, mely szavak ékelődhetnek igekötő és ige közé: „lehet, kell, nem, sem, fog, kezd, akar, stb”.²⁴

22 PERESZLÉNYI Pál: *A magyar nyelv grammatikája*, kiad. C. VLADÁR Zsuzsa, Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest, 2006

23 GULYÁS Károly: *Földi János magyar grammatikája*, Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1912, 280–283.

24 Egy időben és egyes vidékeken a *kezd* volt az uralkodó jövőidőt kifejező elem a *fog*-gal szemben, sőt egy ideig az *akar* is elterjedt. BÁRCZI Géza: *A magyar ige-ragozás története*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1990, 63.

A Debreceni Grammatika (1795) az igekötőt „előlutoljáró”-nak nevezi és a todalékszók alá rendeli. El is különíti az elemeket aszerint, hogy lehet-e önállóan válaszolni egy kérdésre velük (határozóraggal nem lehet, igekötővel lehet).²⁵ Kassai József (1817) átveszi ezt a fogalmat és az *előljárók* (igekötők) és *utoljárók* (névutók és határozószók) csoportokra osztja. Az előljárók kapcsán megjegyzi, hogy ezek csak igékhez kapcsolódnak és hol előttük, hol utánuk áll (*le-tészen, tégy-le*). Az „összetett igék”-nél az előtaghoz kötőjellel kapcsolja az utótagot, mivel megállapítása szerint a magyarban nem olyan szoros az összetétel, mint a latinban, ahol soha nem válik el az igétől az előtag.²⁶

E korban már négy funkciót felfedeztek az igekötő kapcsán: tárgyassá teszi az igét; hogy perfektív funkciója van (aspektus); jelöli a cselekvés irányát; módosítja az ige jelentését. De nem különült el világosan, hogy melyik elem igekötő, melyik határozószó és melyik névutó.

3. korszak

Ebben az időben elterjedt volt, hogy az igekötőket a határozószók közé sorolják, ez a szokás alakatlanul és funkció miatt is indokoltnak látszott. Az *igekötő* elnevezést *A magyar szókötés főbb szabályai* című kötetben használják először, bár ekkor még általános volt több elnevezés is, mint az *előszócska*, *előrészezske*, *igerészezske*, *igeviszonyszó*, *előképző*, *előrag*. Az *igekötő* elnevezés terjesztésében a Magyar Tudós Társaság játszott jelentős szerepet. Noha a műszó már megszületett, mégsem definiálták, és a határozószókra is érvényes meghatározásokat használták az igekötőre is. Viszont a korábban említett funkciók közül négy már közismert lett. A szófaji meghatározás és a funkciók tudatosítása után könnyebbé vált az igekötő állomány felmérése és rendszerezése. Mint láttuk, az igekötős igék írása nem volt egységes, az egységesség megteremtésében a helyesírási szabályzatoké az érdem. Az irodalmi nyelvi hagyományok érvényesültek, tulajdonképpen ma is ezeket a helyesírási szokásokat alkalmazva írjuk az igekötős igéket.

25 *Magyar Grammatika*, kiad. Magyar Társaság, Bécs, 1795, 119.

26 KASSAI JÓZSEF: *Magyar nyelv-tanító könyv*, Nádaskay Ádám Nyomdája, Sárospatak, 1817, 67.

4. korszak

Az 1920-as évek elején még a határozószók között tárgyalt szófajként, 1925-től azonban már önálló szófajként kezelték az igekötőt. Ennek oka, hogy határozószó alatt már nem a névutót és a határozóragot tartalmazó névszót tekintették, hanem már nagyjából azt a szófaji csoportot, melyet ma is értünk alatta, illetve azokat a szófajú szavakat, melyek nagyjából megfelelnek a mai felfogásnak. Szinnyei József (1926) művében már önálló szófajként említette az igekötőt, a határozót, névutót és határozói igenevet.²⁷ Temesi Mihály, Rónai Béla, Vargha Károly közös munkájukban (1955) a határozószók csoportjába három szófajt sorol: a valóságos határozószót, ennek egy alcsoportja a módosítószó; a határozói igenevet; igekötőt. Az igekötőnek több jellemzőjét is felsorolják: a *fel, le, ki, be* általában térbeli viszonyt fejez ki; az *el* jelölheti a cselekvés eredményességét, a *meg* pedig a befejezettségét; illetve az igekötő az igét jövőidőre vonatkozóvá teheti.²⁸

Az igekötő szófajának önállósulása után igény támadt egy nagyobb szófajcsoportba sorolására. Tompa József (1955) viszonzószónak tartja az igekötőt, véleménye szerint ugyanis a mondatban igekötőként kezelt elem már elveszítette határozószói értelmét, és csupán az ige jelentésmódosító eleme lett.²⁹ Egy másik felfogás szerint az igekötőnek a „nem önálló szófajok (segédszók)” között a helye. Rác Endre és Takács Etel (1961) a segédszók közé azokat az elemeket sorolja, melyek funkcionálisan nem rendelkeznek önálló szóértékkel.³⁰

A magyar nyelv történetében a szerzők utalnak arra, hogy az igekötő lényegében a viszonzyszavak egyik alcsoportja: „Viszonzyszók néven foglaljuk össze azokat az általában ragozhatatlan szófajokat, amelyek grammatikai szerepet töltenek be, mintegy a mondat szerkezetek formáinak állandó elemei. Ide szokták sorolni a névelőket, a névutókat és a kötőszókat. De lényegében ide tartoznak a módosítószók és az igekötők is, amelyeket korábban a határozószók alcsoportjaként szoktak számon tartani.”³¹

27 SZINNYEI József: *Rendszeres magyar nyelvtan középiskolák számára*, Akadémiai Könyvkereskedés, Budapest, 1885, 67., 82., 176.

28 TEMESI-RÓNAI-VARGHA: *Anyanyelvünk*, Tudományos és Ismeretterjesztő Kiadó, Budapest, 1955, 137., 180–181.

29 TOMPA József: *Magyar nyelvismeret*, Egyetemi Nyomda, Budapest, 1948, 81.

30 RÁCZ-TAKÁCS: *Kis magyar nyelvtan*, Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 1961, 152–153.

31 BÁRCZI-BENKŐ-BERRÁR: *A magyar nyelv története*, i.m., 211.

Az igekötős igék helyesírási hagyományai

Helyesírásunk legkorábbi időszakára jellemző, hogy nem volt egységes szabálygyűjtemény az írás tekintetében. Gyakran a korábbi szövegismeret, egyéni álláspontok, idegen nyelvi hatások befolyásolták az írást, majd végül is mindezen „divatok” és szokások mentén született meg az első egységes helyesírási szabályzatunk. Az igekötő helyesírásának kérdése, a külön- és egybeírás kérdésköre, tehát az összetett szavak problematikája miatt helyesírásunk egyik legbonyolultabb része.

A magyar nyelv történetében ezzel összhangban a következőt olvashatjuk: „Az ómagyar korban főként az oklevelek szórványai-
ban inkább az egybeírás dominált. A kódexek korában a különírás föltétlenül erősebb volt az egybeírásnál. Az igekötők különírása például még a XVIII. században is általános volt. A reformkorban ismét az egybeírás kapott lábra, és ez a tendencia azóta is tart, nem egészen szerencsésen.”³² A felvilágosodás korában még ekkor sem volt bevett az eljárás: „A közvetlenül az ige előtt álló igekötő írásának három lehetséges módja (az egybeírás, a kötőjeles írás, meg a különírás) között korszakunkban nagy küzdelem folyt, mert mindhárom írásmódnak nagypártja volt. Bár elvileg mindenki tartotta magát az elvéhez, gyakorlatilag mégis ők maguk is következtelenül írták az igekötős igéket. Értelemszerűen azok, akik nem ezt az álláspontot képviselték, ők okolták meg, hogy miért kívánnak eltérni [...]” Ők a következőképpen indokolták.

Kalmár József írja, hogy az „el válható” partikulát a verbummal összekötni vagy attól különválasztva írni szabadságunkban áll, ugyanis nálunk a partikulák nem csak hátul válnak el a verbumtól, mint a németeknél, hanem elől is, egy vagy több szó közbevetésekor (*meg sem gondoltam*). Ebben az elválasztásban praktikus okot is lát: így az amúgy is hosszú szavaink nem nyúlnak tovább, sőt kiolvasni is egyszerűbb ezeket a szavakat különírva – Kassai József ugyanezeket az érveket hozza fel a kötőjeles írás mellett. Rájnis József az igekötőt és az igét különírja; kötőjellel kapcsolja ezeket, ha melléknévi igenévhez, vagy igéből képzett főnévhez járul az igekötő, ugyanis ezek sosem választhatók le.³³

32 BÁRCZI–BENKŐ–BERRÁR: *A magyar nyelv története*, i.m., 70.

33 FÁBIÁN PÁL: *Az akadémiai helyesírás előzményei*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1967, 188–192.

Az *akadémiai helyesírás előzményei* e fejezetében található egy táblázat is, amely összegzi, hogy bizonyos igekötők (kérdéses, hogy ma ezeket valóban annak vennénk-e) egybeírtan, kötőjellel kapcsolva, vagy különírva szerepeltek. A szerző az egybeírtakat és a kötőjelesek egy csoportba sorolja, azonban célszerűbb lenne inkább a kötőjelesek egy különírtakhoz venni, hiszen az egybeírás szoros, a kötőjeles lazább kapcsolatot tételez fel. Így a helyesírási kérdést a kapcsolat szorossága vagy lazasága dönti el. Legtöbbször egyértelműen egybeírt alakokat tartalmaznak a források, az előfordulások egyharmadában vélték bizonytalanabbnak a kapcsolatot.³⁴

A Magyar Tudós Társaság legfontosabb törekvése közé sorolható az egységes írásrendszer kialakítása előírásokkal, tanácsokkal a korábbi „divat”-tal szemben. Az első magyar helyesírási szabályzat 1832-ben jelent meg, XI. *Igék* fejezetében olvasható: „Az igék, midőn némely igehatározókkal összetételnek, melyek: meg, föl, le, ki, be, el, minden kötjel nélkül kapcsoltatnak; elválasztatnak azonban, ha az igehatározó, az értelem úgy kívánván, hátra tételik.”³⁵ A következő szakaszban az *igehatározók* kerülnek rendszerezésre abból a szempontból, hogy milyen kérdésre válaszolnak, de nem különülnek el az igehatározók, igekötők és a határozószavak, módosítószavak. A helyesírási szabályzat és szójegyzék a kor legfontosabb helyesírási kívánalmainak megfelelt, „a kevésbé fontos kérdésekben a szabályzat (főleg Vörösmarty munkája) a »közszokás« követését javallja”.³⁶

A későbbiekben a szabály továbbél. 1879-től megemlítik a „megy ki és a vissza nem verte”-féle különírást is. Az *Akadémiai Helyesírás* 1950-es, 1954-es kötetei megismétlik a három szabályt, és az utóbbi foglalja szabályba az igekötőként használatos határozószóknak határozói szerepükben való különírását.³⁷ Igekötőknek (összetételi előtagoknak) 1954-ig 41 szót vesznek fel a helyesírási szabályok.

Kniezsa István az egybeírás és különírás kérdését vizsgálva írja azt, hogy a kancelláriai helyesírásban az összeírás volt általá-

34 FÁBIÁN: *Az akadémiai helyesírás előzményei*, i.m., 188–192.

35 STEINERT Ágota: *Magyar helyesírás és szóragasztás főbb szabályai*, (hasonmás kiadás), Helikon Kiadó, Budapest, 1982, 31.

36 BÁRCZI–BENKŐ–BERRÁR: *A magyar nyelv története*, i.m., 566. és TOLNAI: *A nyelvújítás*, i.m., 162.

37 SZEMERE Gyula: *Az akadémiai helyesírás története (1832–1954)*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1974, 161–162.

nos, a kódexek korában már a különírás (*meg hal, el temettetik, gonosz tevő*), de nem ritkán előfordul egybeírt alak is (*kezdetől fogva, szempillantásigis*). A kódexek többsége különíró, és ez mondható a nyomtatványok korában is általánosnak (Heltainál *meg engeszteltye, Telegdinél meg tartoztattya*). A különírás a XVIII. század végéig volt bevett szokás, a XIX. század elején az egybeírás terjedésében jelentős szerepe volt Vörösmartynek és körének. Bár már Verseghynél is gyakran előfordulnak ilyen alakok – valószínű, hogy ez a helyesírási szokás tőle indul. Azonban olyan írás is volt, amely szinte mindig kötőjelet használt (Dugonicsnál *megkévánta, meg-nem-sajdithatnád-e*). Az egybeírás-különírás szabályai 1877-től kerültek a szabálygyűjteménybe. Az összeírást Simonyi Zsigmond a végletekig használta, ez az oka a „kőfal, kimegy féle ál összetett szavak” egybeírásának.³⁸

A magyar helyesírás rendszere című műben jelentésváltozásnak számító szófajváltáson átesett szóként olvashatunk az igekötőről, ahol 55 igekötőt sorolnak fel. A szabály így szól: „az igekötőt egybeírjuk az igével, ha előtte áll; de különírjuk tőle, ha mögéje kerül [...], vagy ha az igekötő elöl áll ugyan, de közéje s az ige közé más szó ékelődik” (ilyen szó: is, ne, kell, fog, van, szokott). A továbbiakban ezt a szabályt tovább pontosítja az alábbi esetekkel:

- külön kell írni a két szót, mikor az ígét határozószói elem követi, amikor is ez az elem nem igekötőként áll ott (*helyretette, rossz helyre tette*);
- bizonyos igekötők alakilag egybeesnek határozószók harmadik személyű alakjával (*nekiment a falnak, neki ment a levél*);
- középfokban álló elem mindig határozószó és különírandó, (*odateszi, odább teszi*);
- különírandó a személyragozott elem is (*beleköt, belém köt*);
- megismételt igekötők esetén egybeírást alkalmazunk, az igekötők közé kötőjel kerül, ellentétes jelentésű igekötő esetén az igekötőket kötőjellel kapcsoljuk és elválasztjuk ezeket az igétől (*meg-megáll, le-fel rohangál*).³⁹

Az igekötők helyesírási kérdéséhez hozzátartozik még a hangsúlyozás kérdése, amelyet közvetlenül semmi sem jelöl nyelvünk-

38 KNEIZA István: *A magyar helyesírás története*, Tankönyvkiadó, Budapest, 1959, 32.

39 DEME László–FÁBIÁN Pál: *A magyar helyesírás rendszere*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1966, 30–31.

ben, de a szórend jelzi, mely elemek tartoznak szorosabban össze.⁴⁰ Nyelvünkre érvényes a ritmikai hangsúly, tehát általában 4-6 szótagonként új szótag kerül hangsúlyos helyzetbe. Természetesen számolni kell az érzelmi többletet kifejező hangsúlyozással is, de a legfontosabb az értelmi hangsúlyozás. Mondathangsúlyt a legfontosabb elem, az új információt hordozó egység kap, amely az állítmány elé kerül – ez gyakran rámutat külső körülményre, beszédelőzményre, később kimondandó információra is.

Összefoglalás

Az áttekintést az igekötő meghatározásával kezdtem, amelyhez fontos adalék az igekötők kialakulásának története. A todalék és önálló szó között álló igekötők csoportja a magyar nyelv önálló életében – obi-ugor kori nyelvi lehetőségek alapján – alaki és funkcionális módosulások során vált kiterjedt és ma is bővülő rendszerré. A folyamatos változás során a különböző nyelvi rendszerezések során sok elképzelés született az igekötő nyelvtanban való elhelyezéséről. Az igekötőt funkcióinak bővülése egyre bonyolultabb jelentéstartalmak kifejezésre tette alkalmassá, egyúttal szóképző erővel is bír. A legfontosabb nyelvtanokban az igekötő lehet határozói jellegű irányjelölő, összetételi tag, képzőszerű elem, vagy szintaktikai viszonyokat kifejező eszköz. Diakrón szempontból ezek tükrében különböző helyesírási normák társultak az igekötőhöz. A kódexek korában az igekötő és ige különírása volt a jellemző, ezután inkább a szóösszetételekhez kötőjeles kapcsolás, majd a reformkortól napjainkig az igét megelőző helyzetben való egybeírás, ige utáni különírás a jellemző. Ennek helyessége kérdéses, viszont a helyesírás fő funkciója az egységesítés és a hagyomány, a folytonosság megteremtése. Az igekötős igék írásának változásait egy összefoglaló táblázatban mutatom be.

40 BÁRCZI–BENKŐ–BERRÁR: *A magyar nyelv története*, i.m., 426–428.

Az igekötős igék írásának alakulása

korszak, évszám	igekötő osztályozása	igekötős igék jellemző írásmódja
korai nyelvemlékek	–	különírás
kódexek kora	–	erős különírás
XVI. század közepétől	előlvető/prepozíció; elválhatatlan	kötőjeles; ige előtt egybe, utána külön
XVII. század	praefixum	ige után mindig kötőjeles, ige előtt többnyire kötőjeles, de egybeírt is
XVIII. század, XIX. század első harmada	előzgető szócska, előljáró	többnyire kötőjeles
1832-től 1925-ig	igekötő (határozószó)	ige előtt egybe, ige után külön, visszaszorul a kötőjeles írás
1925-től napjainkig	módosítószó, viszonyszó, határozószó	ige előtt egybe, ige után külön